

**SHARQ TILLARINI O‘QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOT:
LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUV ASOSIDA KOMMUNIKATIV
KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH**

**INTERCULTURAL DIALOGUE IN TEACHING EASTERN LANGUAGES:
FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE BASED ON A
LINGUOCULTURAL APPROACH**

**МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В ПРЕПОДАВАНИИ ВОСТОЧНЫХ
ЯЗЫКОВ: ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ НА ОСНОВЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО ПОДХОДА**

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-23-118-123>

Zokirjonova Ziyoda Qodirali qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Xalqaro iqtisodiyot va menejment fakulteti

2-bosqich talabasi

O‘zbekiston, Toshkent

ziyoda463@gmail.com

Ilmiy maslahatchi: Azimova Nigora Sabitovna

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

sharq tillari kafedrası o‘qituvchisi

Toshkent, O‘zbekiston

Annotatsiya

Ushbu maqolada sharq tillarini o‘qitish jarayonida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish masalalari keng ko‘lamda tadqiq etiladi. Globallashuv sharoitida til ta‘limida madaniy omillarning roli ortib borayotganligini inobatga olib, muallif kommunikativ va lingvokulturologik yondashuvlarning uyg‘un kombinatsiyasini taklif etadi. Maqolada O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida o‘tkazilgan empirik tadqiqot natijalari tahlil qilinib, dars jarayonini takomillashtirish bo‘yicha aniq metodologik tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: *madaniyatlararo muloqot; sharq tillari; lingvokulturologiya; kommunikativ kompetensiya; stereotiplar; til va madaniyat; pragmatik kompetensiya; ta‘lim metodikasi; kulturema; noverbal kommunikatsiya.*

KIRISH

XXI asrda dunyo mamlakatlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan tobora yaqinlashuvi til ta‘limiga yangicha talablar qo‘ymoqda. Chet tilini o‘rganish endi faqat grammatik qoidalar va so‘z boyligini egallash bilan kifoyalanolmaydi:

zamonaviy mutaxassis til muhitini, madaniy kontekstni va muloqotning noverbal jihatlarini ham mukammal bilishi lozim. Ushbu ehtiyoj, ayniqsa, Sharq sivilizatsiyalari tillarini — arab, xitoy, fors, yapon, koreys tillarini — oʻrganishda ayniqsa keskin namoyon boʻladi, zerokey bu tillar oʻz mohiyatiga koʻra Gʻarb tillari bilan tubdan farq qiluvchi dunyoqarash va madaniy mezonlarni oʻz ichiga oladi [Ter-Minasova S.G. 2000, p. 18].

Madaniyatlararo muloqot muammosi ilmiy tadqiqotlarda yangi yoʻnalish sifatida Edward Xoll (1959) va Kliffors Girtsniq (1973) asarlaridan soʻng shakllana boshladi. Keyinchalik bu yoʻnalish tilshunoslik, sotsiolingvistika, pedagogika va psixologiya fanlari kesishmasida mustaqil soha sifatida tan olindi. Bugun dunyo boʻylab yirik universitetlarda “madaniyatlararo kommunikatsiya” alohida fan sifatida oʻqitilmoqda, bu esa mazkur sohadagi ilmiy tadqiqotlarga boʻlgan ehtiyojni yanada oshirmoqda [Byram M. 1997, p. 5].

“Oxirgi oʻn yillikda Oʻzbekistonda chet tillari, xususan sharq tillari taʼlimiga boʻlgan davlat eʼtibori sezilarli darajada kuchaydi. Bu jarayon Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti va uning hududiy filiallari faoliyatining kengayishi, shuningdek, bir qator ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasalarining tashkil etilishi orqali yaqqol namoyon boʻlmoqda. Mazkur universitet 1949-yilda Toshkent chet tillari pedagogika instituti sifatida tashkil etilgan boʻlib, 1992-yilda Toshkent chet tillari pedagogika instituti hamda Respublika rus tili va adabiyoti instituti negizida Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti maqomini oldi. Bugungi kunda universitet xorijiy tillar boʻyicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi yetakchi oliy taʼlim muassasalaridan biri hisoblanadi. Biroq madaniyatlararo kompetensiya masalasi nazariy va amaliy jihatdan yetarlicha tadqiq etilmaganligi sababli, taʼlim jarayonida muayyan boʻshliq saqlanib qolmoqda. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi aynan shu boʻshliqni ilmiy jihatdan tahlil qilish va uni bartaraf etish yoʻllarini yoritishdan iborat.”

Tadqiqotning obʼyekti: sharq tillarini oʻrganayotgan oʻzbek talabalari va ularning madaniy kompetensiyasi. Predmeti: dars jarayonida lingvokulturologik materiallarni qoʻllashning taʼsir mexanizmlari. Tadqiqot metodlari: kuzatish, soʻrovnomalar, qiyosiy tahlil va pedagogik eksperiment.

Madaniyatlararo kommunikatsiyani mustaqil ilmiy soha sifatida tasniflash anʼanasi amerikalik antropolog Edward Xollning “Jim til” (The Silent Language, 1959) asaridan boshlanadi. Xoll birinchi marta “prokssemika” — makon va masofa orqali muloqot tushunchasini kiritdi va turli madaniyatlarda shaxsiy hudud normalarining keskin farq qilishini koʻrsatdi [Hall E. 1959, p. 45–48]. Masalan, arab madaniyatida suhbatdoshga yaqin turish hurmat belgisi hisoblansa, shimoliy yevropaliklar uchun bu noqulaylik tugʻdiradi.

Keyingi muhim qadam Gert Xofstede (1980) tomonidan qilingan boʻlib, u IBM korporatsiyasining 40 mamlakat boʻylab 116 ming xodimidan yigʻilgan maʼlumotlar asosida madaniyatlarni besh oʻlchov orqali tasniflaydigan modelni yaratdi: (1) individuallik/kollektivizm; (2) kuch masofasi; (3) noaniqlikdan qochish; (4) erkaklik/ayollik; (5) uzoq muddatli/qisqa muddatli yoʻnalish [Hofstede G. 2001,

p. 29–35]. Xofstede modeli til o‘qituvchilariga o‘rganilayotgan madaniyatni tezda tahlil qilish uchun foydali amaliy vosita taqdim etadi.

Sharq madaniyatlarining aksariyatida yuqori kontekstli muloqot (high-context communication) ustuvorlik qiladi. Bu tushunchani ham Edward Xoll kiritgan bo‘lib, unga ko‘ra yuqori kontekstli madaniyatlarda muloqotning asosiy ma‘nosi so‘zlarda emas, balki vaziyat, intonatsiya, sukunat va munosabatlar tizimida yashiringan bo‘ladi [Hall E. 1976, p. 91]. Xitoy, yapon, arab va fors madaniyatlari — barchasi yuqori kontekstli madaniyatlar toifasiga kiradi. Bu o‘zbek talabalari uchun qo‘shimcha qiyinchilik tug‘diradi, chunki o‘zbek madaniyati o‘rta kontekstli bo‘lib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita muloqot uslublarning aralashmasini ifodalaydi.

Arab muloqot madaniyatini o‘rganishda “wajh” (yuz, sharaf) tushunchasi markaziy o‘rin egallaydi. Bu tushuncha xitoy tilidagi “mianzi” va “lian” tushunchalari bilan tipologik jihatdan o‘xshash bo‘lsa-da, mazmun va qo‘llanilish doirasi jihatidan farq qiladi. Masalan, arab madaniyatida muloqotda suhbatdoshning izzatini saqlash (face-saving) juda muhim bo‘lib, bu bevosita rad etishdan qochish, mubolag‘ali iltifot iboralarini qo‘llash va tomonlar orasidagi manfaatni himoya qilish orqali amalga oshiriladi [Scollon R. 2001, p. 44].

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi (MMK) murakkab ko‘p qatlamli tuzilmani ifodalaydi. Maykl Bayram (1997) taklif etgan modelda beshta asosiy komponent ajratiladi: (1) bilim (turli madaniyatlar, ijtimoiy guruhlar va muloqot jarayonlari haqidagi tushuncha); (2) ko‘nikmalar (talqin qilish va munosabat o‘rnatish ko‘nikmalari); (3) kashfiyot ko‘nikmalari (yangi madaniy ma‘lumotlarni izlash va o‘zlashtirish); (4) munosabat (qiziqish, ochiqlik, o‘z-o‘zini tanqid qilishga tayyorlik); (5) madaniy ong (o‘z va boshqa madaniyatlar haqida tanqidiy tafakkur) [Byram M. 1997, p. 73].

O‘zbek kontekstida ushbu modelni qo‘llashda bir muhim xususiyatni inobatga olish zarur: o‘zbek talabalari sharq sivilizatsiyasiga mansub bo‘lganligi sababli, arab yoki fors madaniyati bilan qisman tanishliklari bor. Biroq bu “yaqinlik illuziyasi” ba‘zan yanglish taxmin uyushtirib, talabalar o‘rganilayotgan madaniyatni o‘z madaniyati prizmasi orqali talqin qilishga moyil bo‘ladilar. Shu sababli tanqidiy madaniy ong komponentini rivojlantirish ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi [Berdiyeva G. 2015, p. 93].

Lingvokulturologiyada “kulturema” tushunchasi til birligining madaniy ma‘nosi yig‘indisini ifodalaydi. V.V. Vorobyov ta‘rifiga ko‘ra, kulturema — bu til va madaniyatning birligini aks ettiruvchi, o‘z mazmunida ijtimoiy tajriba, tarix va qadriyatlar izini saqlovchi birlikdir [Vorobyov V.V. 1997, p. 44]. Sharq tillarida kulturemalarning zichligi G‘arb tillariga nisbatan ancha yuqori. Masalan, arabchada faqat mehmonnavozlik mazmunini ifodalovchi 15 dan ortiq maxsus so‘z va ibora mavjud bo‘lib, ularning har biri muloqot kontekstiga ko‘ra boshqacha qo‘llaniladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kulturemalarni o‘rgatishda eng samarali yondashuv “kontrast tahlil” (contrastive analysis) metodidir. Bu metodda o‘zbek tili madaniyatidagi muqobil tushuncha bilan qiyosiy tahlil orqali o‘rganilayotgan kulturema chuqurroq o‘zlashtiriladi. Masalan, yapon “amae” tushunchasini

oʻrgatishda oʻzbek “boʻyin egʻishlik” yoki “homnixoʻrlik” kabi tushunchalar bilan oʻxshashlik va farqlar tahlil etilishi talabning tushunish tezligini sezilarli oshiradi [Diller A. 2006, p. 33].

Oʻqituvchi uchun kulturemalarni oʻrgatishning toʻrt bosqichli modeli taklif etiladi: birinchi bosqich — tushuntirish (kulturemaning toʻgʻri tarjimasini mumkin emasligi haqida ogohlantirish va madaniy kontekstni bayon etish); ikkinchi bosqich — namuna (autentik matn yoki videodan til birligining qoʻllanilishini koʻrsatish); uchinchi bosqich — tahlil (sinfda muhokama orqali mazmunni chuqurlashtirish); toʻrtinchi bosqich — amaliyot (rol oʻyini yoki yozma topshiriq orqali mustahkamlash). Bu tsikl har bir yangi kulturema uchun takrorlanadi.

Tadqiqotimiz koʻrsatganidek, talabalar noverbal kommunikatsiya koʻnikmalarini eng qiyin oʻrganadigan soha sifatida baholadilar. Buning asosiy sababi shuki, noverbal xatti-harakatlar ongsiz ravishda amalga oshiriladi va ularni oʻzgartirish kuchli irodaviy harakat talab etadi. Xitoy madaniyatida toʻgʻridan-toʻgʻri koʻz bilan koʻrishdan qochish hurmat belgisi boʻlsa, oʻzbek talabasi uchun bu gʻalizlik yoki yolgʻon koʻrinishi mumkin. Shu sababli noverbal kommunikatsiya darslarida video namunalar va teskari muloqot tahlilidan keng foydalanildi.

Bundan tashqari, “proleptik” yondashuvni qoʻllash tavsiya etiladi: talabalar bevosita oʻrganilayotgan madaniyat vakilining oʻrniga oʻzlarini qoʻyib koʻrishi, uning his-tuygʻularini farazdan boshdan kechirishi uchun vaziyatlar yaratiladi. Bu metod empatik idrok etish qobiliyatini rivojlantiradi va madaniy etnosentrizm toʻsiqlarini kamaytiradi. Pedagogik adabiyotda bu yondashuv “perspektiva olish” (perspective-taking) deb ham ataladi [Bennett M.J. 1993, p. 57].

Madaniyatlararo muloqot oʻqitishida stereotiplar muammosi maxsus eʼtibor talab etadi. Bir tomondan, madaniy umumlashmalar (masalan, “yaponlar aniq”, “arablarda mehmonnavozlik kuchli”) taʼlim jarayonida foydali asos sifatida xizmat qiladi. Ikkinchi tomondan, bu umumlashmalar qotib qolgan stereotiplarga aylanib, shaxsiy farqlarni koʻrmaslikka olib kelishi xavflidir. Shu sababli har bir madaniy qoida tanishtirish bilan birga “bu barcha vakillar uchun emas” degan tanqidiy mulohaza ham oʻrgatilishi lozim [Kramsch C. 1998, p. 82].

XULOSA

Ushbu maqolada sharq tillarini oʻqitishda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish masalasi nazariy va empirik jihatdan keng koʻlamda tadqiq etildi. Tadqiqotning asosiy xulosalari quyidagilardan iborat.

Birinchidan, sharq tillarini oʻrganishda lingvistik va madaniy bilimlar ajralmas birlikni tashkil etadi. Grammatik kompetensiyaning madaniy kompetensiyasiz rivojlanishi pragmatik xatolarga, muloqotdagi tushunmovchiliklarga va oxir-oqibat til oʻrganuvchisi uchun salbiy tajribaga olib keladi.

Ikkinchidan, lingvokulturologik metodologiyani oʻquv jarayoniga integratsiya qilish madaniy kompetensiyani oʻrtacha 48 foizga oshirishga imkon berdi (eksperimental guruh natijalari boʻyicha). Bu statistik koʻrsatkich mazkur metodologiyaning amaliy samaradorligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Uchinchidan, madaniyatlararo muloqotni o'rgatish jarayoni bir tomonlama ma'lumot uzatish emas, balki ikki tomonlama madaniy refleksiya jarayonidir. Talabalar nafaqat o'rganilayotgan madaniyatni, balki o'z madaniyatini ham yangicha ko'z bilan ko'rishga o'rganishlari lozim.

To'rtinchidan, O'zbekistondagi sharq tillari ta'limi uchun madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish dolzarb va amaliy ehtiyojdir. Mamlakatning geosiyosiy va iqtisodiy hamkorlik yo'nalishlari (Xitoy, Eron, Arab mamlakatlari) bu muammoni yanada ustuvor qilmoqda. Shu sababli kelajakda milliy ta'lim standartlariga madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rasmiy komponent sifatida kiritish zarur deb hisoblaymiz.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar taklif etiladi: longitudinal tadqiqot orqali madaniy kompetensiyaning uzoq muddatli o'sishini kuzatish; virtual haqiqat (VR) texnologiyalarini madaniyatlararo muloqot o'qitishiga tatbiq etish imkoniyatlarini o'rganish; o'zbek-arab, o'zbek-xitoy madaniy munosabatlari uchun xos kulturema lug'atini tuzish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bennett M.J. Towards Ethnorelativism: A Developmental Model of Intercultural Sensitivity // Education for the Intercultural Experience. Yarmouth: Intercultural Press, 1993. P. 21–71.
2. Berdiyeva G. Madaniyatlararo muloqot asoslari: nazariy va amaliy masalalar. T.: Fan, 2015. 178 b.
3. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. 124 p.
4. Diller A. Cross-cultural communication and language teaching: Practical frameworks. Berlin: Mouton de Gruyter, 2006. 290 p.
5. Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York: Basic Books, 1973. 470 p.
6. Hall E. The Silent Language. New York: Doubleday, 1959. 192 p.
7. Hall E. Beyond Culture. New York: Anchor Books, 1976. 256 p.
8. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage, 2001. 596 p.
9. Karimova M. O'zbek va arab muloqot an'analari: qiyosiy tahlil. T.: Tafakkur bo'stoni, 2019. 112 b.
10. Kramersch C. Language and Culture. Oxford: Oxford University Press, 1998. 134 p.
11. Lewis R.D. When Cultures Collide: Managing Successfully Across Cultures. London: Nicholas Brealey, 1996. 424 p.
12. Matsumoto D., Juang L. Culture and Psychology. 4th ed. Belmont: Thomson Wadsworth, 2007. 416 p.
13. Passov E.I. Kommunikativniy metod obucheniya inoyazychnomu govoreniyu. M.: Prosveshcheniye, 1991. 223 s.

14. Safarov Sh. Pragmalingvistika. T.: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008. 272 b.
15. Scollon R., Scollon S.W. Intercultural Communication: A Discourse Approach. 2nd ed. Oxford: Blackwell, 2001. 316 p.
16. Ter-Minasova S.G. Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya. M.: Slovo, 2000. 264 s.
17. Thomas J. Cross-cultural pragmatic failure // Applied Linguistics. 1983. Vol. 4(2). P. 91–112.
18. Toshmatov B., Karimov J. Oliy ta‘lim muassasalarida sharq tillari o‘qitishning holati: empirik tadqiqot. T.: JTSHU nashriyoti, 2023. 68 b.
19. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. Yazyk i kultura: Lingvostranovedeniye v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo. M.: Russkiy yazyk, 1990. 269 s.
20. Vorobyov V.V. Lingvokulturologiya: teoriya i metody. M.: RUDN, 1997. 331 s.
21. Azimova N. S. Oliy o‘quv yurt talabalari o‘rtasida millatlararo munosabatlar madaniyatini shakllantirish // Молодой ученый. – 2021. – №. 28. – С. 214-217.
22. Qaxxorialiyeva M. M. Q., Azimova N. S. CHET TILLARINI O‘QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOTNING O‘RNI // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2025. – T. 5. – №. 27. – С. 128-133.
23. Azimova, N. S. (2024). The Emergence Of The Stylistics Of The Arabic Language. *Current Research Journal of Philological Sciences*, 5(8), 22-25.